

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ФРОЛОВ ВАЛЕРІЙ ДМИТРОВИЧ

УДК 347.19

**ПРАВОЧИНОЗДАТНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ТА ЇЇ
ЗДІЙСНЕННЯ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ
(ЦИВІЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

**Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право**

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти : доктор юридичних наук, професор,
академік Академії Правових наук України
ЛУЦЬ Володимир Васильович,
Академія муніципального управління,
завідувач кафедри цивільного права

кандидат юридичних наук
ПАЛНЮК Василь Павлович,
апеляційний суд Миколаївської області,
заступник голови апеляційного суду
Миколаївської області

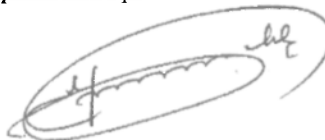
Провідна установа Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого,
кафедра цивільного права (м. Харків).

Захист відбудеться **02 жовтня** 2004 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, каб. 312.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий **31 серпня** 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Музиченко П. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кодифікація цивільного законодавства в Україні зумовлює необхідність вдосконалення всієї правової системи, зокрема, приведення у відповідність до потреб сьогодення механізму функціонування економічних відносин за участю юридичних осіб.

В умовах ринкових відносин відбувається трансформація форм участі юридичних осіб у цивільному обігу, змінюються підстави та характер реалізації їх правосуб'єктності. Якщо раніше в багатьох випадках межі можливої поведінки юридичних осіб (в загальних рисах) наперед визначалися приписами законодавства і положеннями актів управління, то тепер їх самостійність значною мірою зросла, що, у свою чергу, тягне підвищення значення договірних зобов'язань та інших актів волевиявлення суб'єктів цивільного права.

Вищевикладеним пояснюється актуальність дослідження проблем, які виникають у зв'язку з укладенням правочинів юридичними особами.

Хоча, на перший погляд, головні аспекти договірного процесу за участю юридичних осіб здаються достатньо ustalеними і такими, що не викликають суперечок у науковій літературі, однак практика свідчить про те, що порушення у цій галузі ще нерідко мають місце, а ретельний аналіз теоретичних аспектів укладення правочинів юридичними особами показує, що значна кількість проблем тут все ще залишається недослідженою.

Зокрема, принципово важливою повелою нового Цивільного кодексу України, прийнятого Верховною Радою 16 січня 2003 р., є відмова від так званої "статутної" правосуб'єктності юридичної особи і запровадження інших спеціальних вимог до укладення ними правочинів та вчинення інших юридичних актів.

Докорінно також змінилися підходи до визначення підстав, умов та наслідків недійсних правочинів.

У контексті цих змін посилюється актуальність встановлення значення укладення правочинів юридичною особою з порушенням вимог, встановлених законом.

Оскільки в нових умовах господарювання збільшується кількість суб'єктів підприємницької діяльності з незвичною структурою та організацією управління, вимагає також вирішення питання про те, хто і на яких підставах може здійснювати право юридичної особи на укладення правочинів.

І хоча досить поширеною у вітчизняній цивілістичній літературі є думка згідно з якою інтереси юридичної особи, як правило, представляє орган юридичної особи або уповноважений представник, правова природа таких відносин залишається не до кінця з'ясованою.

До того ж існує потреба з'ясувати співвідношення укладення правочинів органами юридичної особи та її представниками, оскільки у будь-якому разі без інституту представництва тут обійтись практично неможливо. Варто зазначити, що за допомогою представництва можливі придбання і реалізація більшості матеріальних і низки процесуальних цивільних, а також інших за галузевою належністю суб'єктивних прав і обов'язків. Таким чином, представництво виступає як одна з важливих гарантій реальності здійснення прав і виконання обов'язків суб'єктами цивільного права, у тому числі, юридичними особами.

Зміни, які відбуваються останнім часом в суспільному та господарському житті України, істотно розширили сферу потреби укладення правочинів юридичними особами, як через їх органи, так і шляхом застосування представництва. Наприклад, патентний повірений веде справи будь-яких осіб після одержання охоронних документів на винаходи, корисні моделі і т. ін., брокери діють на біржах від імені і за рахунок клієнтів, через представників виступає чимало суб'єктів підприємницької діяльності.

Актуальність теми підсилюється тим, що на практиці виникає чимало питань, які потребують теоретичного та законодавчого уточнення. Зокрема, це питання визначення суб'єктного складу правочинів, що укладаються від імені юридичної особи; встановлення поняття та правової природи органу юридичної особи; вимог до особи, яка може бути представником; окреслення меж повноважень органу юридичної особи та її представника; співвідношення таких категорій як повноваження органу юридичної особи, закріпленого в установчих документах, повноважень представника такої особи, закріпленого у довіреності, а також доручення діяти певним чином, закріпленого у відповідному статуті, посадових обов'язках, договорі сторін тощо.

Слід зазначити, що деякі проблеми укладення та виконання правочинів, а також питання наслідків недійсності правочинів були предметом спеціальних досліджень (О.Л. Невзгодіна, І.Б. Новицький, В.О. Рясенцев, П.М. Рабінович, Є.О. Харитонов).

Однак жодне з них не було присвячене дослідженню саме проблем укладення правочинів юридичними особами та правовим наслідкам таких правочинів і їх недійсності. До того ж дослідження усіх згаданих вище авторів

були виконані на законодавчому та фактичному матеріалі в іншій час, в інших соціальних та економічних умовах.

Така ситуація свідчить, на нашу думку, про недостатню вивченість проблематики, пов'язаної з реалізацією правочиноздатності юридичних осіб, значення якої зростає разом із зростанням значення договорів у цивільному праві. Це підтверджує необхідність звернення з метою наукового аналізу до різних аспектів укладення правочинів юридичними особами на рівні монографічного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до напрямків наукових досліджень Одеської національної юридичної академії на 2001-2005 роки „Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави” (державний реєстраційний номер 0101U0001195). Тема дисертації безпосередньо відповідає плану наукових досліджень кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії в рамках теми: “Традиції приватного права України”.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні сутності та значення правочиноздатності юридичних осіб та особливостей її реалізації за допомогою діяльності органів юридичної особи та інституту представництва в сучасних умовах, визначення особливостей укладення та виконання таких правочинів і значення їх як підстав виникнення цивільних відносин у системі цивільного права України, встановлення особливостей і умов здійснення відповідних суб'єктивних прав і обов'язків юридичної особи, а також наслідків неналежно укладених правочинів.

У зв'язку з поставленою метою автором вирішувалися такі завдання:

- дослідження категорій “правосуб'єктність юридичної особи” та “правочиноздатність юридичної особи” як теоретичного підґрунтя регулювання участі юридичної особи у цивільному обігу;

- аналіз поняття та характерних ознак правочину за новим Цивільним кодексом України у порівнянні їх з вирішенням аналогічних питань у нормах раніше чинного цивільного законодавства України і встановлення на цьому тлі особливих вимог, яким мають відповідати правочини, що укладаються юридичними особами;

- розгляд питань про загальні засади здійснення правочиноздатності юридичними особами;

- аналіз особливостей здійснення правочиноздатності юридичної особи, її органами та учасниками;
- встановлення особливостей здійснення правочиноздатності юридичної особи за допомогою інституту представництва;
- з'ясування новел нового Цивільного кодексу України щодо підстав та порядку укладення правочинів юридичними особами за допомогою зазначених вище способів.

Об'єктом дослідження є система правових норм, що визначають правосуб'єктність юридичної особи взагалі та її правочиноздатність зокрема, а також ті, що регулюють укладення правочинів у цивільному законодавстві України; проблеми, що виникають при тлумаченні та застосуванні зазначених норм, а також судова практика відповідних категорій.

Предметом дослідження виступають правовідносини, які є передумовою укладення правочинів юридичними особами, а також ті, що виникають у зв'язку з укладенням правочинів юридичними особами.

Методологічною основою дослідження служив загальнонауковий діалектичний метод, а також спеціальні наукові методи логічного, системно-структурного та порівняльного аналізу, які у сукупності були застосовані для з'ясування особливостей правочиноздатності юридичних осіб та її реалізації у цивільному праві України, визначення їх характеру та особливостей реалізації прав і обов'язків учасниками даних відносин.

При цьому, метод логічного аналізу використовувався для встановлення змісту та спрямованості норм цивільного законодавства, які регулюють відносини, що є предметом даного дисертаційного дослідження. Метод системно-структурного аналізу використовувався для встановлення місця норм, присвячених визначенню правосуб'єктності юридичної особи, та їх правочиноздатності у системі норм цивільного законодавства України, а також при розгляді питань взаємозв'язку зазначених норм і норм, присвячених регулюванню укладення та наслідків правочинів у ЦК України. Порівняльний метод дав змогу проаналізувати положення, що стосуються правовідносин, які є предметом цього дисертаційного дослідження, у новому ЦК України і в раніше чинному законодавстві, і шляхом порівняння визначити характер та призначення новел ЦК України 2003 р.

Емпіричним підґрунтям дослідження була судова, нотаріальна та адміністративна практика з питань здійснення правочиноздатності юридичних осіб.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, цивільного процесу, загальної теорії права, історії держави і права тощо, а саме твори С.С. Алексєєва, Ч.Н. Азімова, В.К. Андрєєва, С.І. Вільнянського, О.В.Дзери, А.С.Довгерта, С.Н. Ландкофа, В.В. Луця, О.Л. Невзгодіної, О.О. Красавчикова, Н.С. Кузнєцової, І.Б.Новицького, В.О. Рясенцева, О.А. Підпригори, П.М. Рабіновича, К.І.Соколовського, Є.О. Харитонова, Ю.С. Червоного, Б.Б. Черепакіна, Я.М. Шевченко, І.В. Шерешевського та ін.

Деякі з них присвячені аналізу правочинів у цілому або їх недійсності (праці С.С. Алексєєва, І.Б.Новицького, В.О.Рясенцева,

І.В. Шерешевського), інші стосуються питань реалізації правосуб'єктності юридичної особи (праці В.К. Андрєєва, В.І. Борисової, О.О. Красавчикова, Б.Б. Черепакіна). Таким чином, переважна більшість наукових творів згаданих вище авторів стосується лише окремих аспектів проблеми, що є предметом цього дисертаційного дослідження, не охоплюючи вказану наукову проблему в цілому.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним дослідженням проблем, що виникають при укладенні правочинів юридичними особами, виконаним на матеріалах реформи цивільного права, яка відбувається в нашій країні.

У дисертаційному дослідженні вперше у вітчизняній літературі зроблено спробу сформулювати концепцію правочиноздатності юридичної особи, яка враховувала б сучасні тенденції розвитку цивільного права в Україні. Вперше зроблено також спробу узагальнити та систематизувати форми та порядок реалізації здійснення правочиноздатності юридичної особи з формулюванням відповідних рекомендацій щодо вдосконалення редакції деяких норм Цивільного кодексу України та формування практики застосування ЦК України 2003 р.

На підставі одержаних у процесі дисертаційного дослідження результатів на захист виносяться такі положення:

пропозиція про доцільність запровадження правової категорії "правосуб'єктність юридичної особи" як такої, що об'єднує правоздатність та дієздатність останньої і більшою мірою відповідає сутності цього суб'єкту цивільного права;

висновок про те, що у змісті правосуб'єктності юридичної особи слід розрізняти такі елементи як правочиноздатність – здатність здійснювати

правочини; деліктоздатність – здатність нести відповідальність за правопорушення; бізнесдієздатність – здатність займатися підприємницькою діяльністю юридичної особи;

положення про те, що незалежно від підстав виникнення можливості виступати від імені юридичної особи головним суб'єктивним правом того, хто виступає від її імені, є надане йому організацією повноваження діяти від імені останньої у відносинах з третіми особами, яке має тут розглядатися у вузькому (спеціальному) значенні як „повноваження на здійснення правочиноздатності юридичної особи”;

теза про те, що поняття „повноваження” як категорію цивільного права слід відрізнити від категорії „компетенції”, яка, передусім, стосується сфери права адміністративного і може застосовуватися тому лише у контексті характеристики корпоративного управління в межах юридичної особи;

висновок про те, що підставами виникнення повноваження у відносинах за участю юридичної особи можна вважати: 1) вказівки установчих документів або закону, якими передбачається право (повноваження) певного органу чи органів юридичної особи діяти в її інтересах; 2) членство в юридичній особі у випадках, коли можливість представництва ними інтересів юридичної особи передбачена спеціальним законом; 3) волевиявлення юридичної особи та її представника, відображене, як правило, у договорі між ними; 4) акт уповноваженого органу юридичної особи, яким комусь доручається (дозволяється) діяти в якості її представника;

обґрунтування позиції, згідно з якою здійснення правочиноздатності юридичної особи через її органи не є представництвом, а має вважатися діями безпосередньо самої юридичної особи;

висновок про те, що здійснення правочиноздатності юридичної особи через її учасників слід вважати представництвом із застосуванням внаслідок цього до даних відносин положень глави 17 ЦК України;

теза про те, що здійснення правочиноздатності юридичної особи через її представників за своєю сутністю є добровільним представництвом, хоча може існувати також у вигляді “обов’язкового представництва” на підставі акта органу юридичної особи;

висновок про необхідність вдосконалення низки норм ЦК України 2003 р., які регулюють відносини, що виникають при здійсненні правочиноздатності юридичної особи, відносини представництва та деякі інші.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, насамперед, що на підґрунті положень і висновків дисертаційного дослідження зроблено низку пропозицій щодо вдосконалення деяких норм цивільного законодавства України.

Внесено також пропозиції стосовно тлумачення положень законодавства судовою практикою, для чого вказано критерії застосування певних норм у тих чи інших ситуаціях.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалась на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії.

Головні положення викладені у 4 публікаціях, вміщених у виданнях, що визнані ВАК України фаховими для юридичних галузей.

Результати дисертаційного дослідження доповідались також на наукових конференціях.

Структура і обсяг дисертації. Робота містить 4 розділи, поділені на 9 підрозділів, кожен з яких присвячено висвітленню тих чи інших аспектів проблеми реалізації правочиноздатності юридичних осіб. Наприкінці роботи узагальнено висновки, а також пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Список використаної літератури складає 237 найменувань і охоплює використані автором дисертації нормативні акти, а також спеціальні праці з проблематики дисертаційного дослідження, виконані українською, російською, німецькою та польською мовами. Загальний обсяг дисертації – 219 сторінок, з яких текст дисертації становить – 190 сторінок, а список використаних джерел – 22 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, зв'язок із науковими програмами, планами, темами кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії, сформульовані мета та завдання дослідження, визначається характер об'єкта, предмета та методології дослідження, викладається наукова новизна та обґрунтовуються основні наукові положення, які виносяться на захист, висвітлюються ступінь розробки проблематики роботи, інформаційна база дослідження, показане теоретичне та практичне значення отриманих результатів, їх апробація, наводяться публікації за темою дослідження.

Перший розділ „Огляд літератури за темою і вибір напрямків дослідження” присвячено постановці проблеми, а також дослідженню питань, пов'язаних з визначенням стану вивчення проблеми, методологічного підґрунтя дослідження та його ключових понять. Здійснено аналіз літератури відповідно до мети та завдань дисертаційного дослідження. Спочатку аналізу піддано першоджерела, серед яких називаються такі пам'ятки римського приватного права, як Дигести Юстиніана, Інституції Гая, Закони XII таблиць. На підставі цього аналізу автором робиться висновок про те, що римське право не мало детально розробленого поняття та теорії юридичної особи, хоча й була вже достатньо чітко визначена ідея цього інституту, зокрема, визнання правоздатності за організацією, відокремленою від правоздатності фізичних осіб, які входять до її складу. Крім того, римські правознавці розробили засоби реалізації штучної дієздатності юридичних осіб, що могло з часом послужити підґрунтям визначення засад правосуб'єктності останніх у галузі укладення договорів та вчинення інших юридичних дій. Таким чином, не зважаючи на відсутність у римському приватному праві загальної теорії юридичної особи, давньоримська правова наука розробила низку основних положень, які пізніше були покладені в основу розробки принципів визначення правосуб'єктності юридичної особи та її реалізації. На цьому підґрунті практично й надалі відбувається дослідження теоретичних засад діяльності юридичної особи.

Оскільки загальна кількість наукових праць, присвячених цьому інституту, є дуже значною, а напрямки дослідів – найрізноманітніші: від визначення загального поняття та ознак юридичної особи до детальної характеристики окремих її видів, у подальшому автор зупиняється на огляді лише тих із них, які безпосередньо або, значною мірою, стосуються основної проблематики цього дисертаційного дослідження.

В першу чергу, до таких наукових досліджень належать праці, в яких розглядаються проблеми визначення поняття юридичної особи, ознаки останньої, пов'язані з характеристикою її правосуб'єктності, передумови та способи реалізації правочиноздатності зазначеної особи. Надалі автором піддаються аналізу праці, в яких з'ясовуються підстави виникнення та передумов реалізації правосуб'єктності (правочиноздатності) юридичної особи. Важливим також є врахування стану дослідження сутності юридичної особи, оскільки в залежності від цього мають визначатися ті фізичні особи (органи юридичної особи, її представники та ін.), дії яких є юридично значущими для вступу організації у правові відносини, виникнення у неї цивільних прав та обов'язків тощо. Наслідком об'єктивно зумовленої необхідності переосмислення поняття, ознак та сутності юридичної особи стала поява в Україні в останнє десятиріччя

низки наукових праць, присвячених дослідженню цих питань, що дозволило значною мірою розвинути вітчизняну цивілістичну теорію у цій галузі. Разом з тим, у зазначених наукових розвідках практично не досліджувалися вплив оновленого розуміння сутності юридичної особи на визначення змісту її правосуб'єктності, в якому найбільший теоретичний і практичний інтерес являє здатність організації вчиняти правочини, що, власне, і є головним призначенням і метою створення категорії юридичної особи, а також особливості її здійснення в сучасних умовах.

Здійснений аналіз дозволив дійти висновку про те, що попри значній увазі науковців до вказаної проблеми, велика кількість питань все ще залишається недослідженою. Отже, проаналізовані питання є актуальними з теоретичної та практичної точок зору.

Другий розділ „Правочиноздатність як елемент правосуб'єктності юридичної особи” присвячений питанням дослідження поняття юридичної особи та її видів, а також поняття її правосуб'єктності.

У підрозділі 2.1. „Поняття юридичної особи та її види за цивільним законодавством України” розгляд особливостей поняття юридичної особи провадиться у загальному контексті визначення можливості організації бути суб'єктом права взагалі і суб'єктом цивільного права, зокрема. Це знайшло відображення в аналізі визначень поняття “юридична особа”, які містилися у попередніх Цивільних кодексах, і тих ознак, які були обов'язковими для віднесення організації до юридичної особи. Детальному аналізу піддаються ознаки юридичної особи, поняття її правосуб'єктності тощо. На підставі проведеного дослідження робиться висновок про те, що концепція радянського цивільного права стосовно правосуб'єктності юридичної особи ґрунтувалася на тому, що правосуб'єктність останньої є поняттям тотожним її правоздатності, юридичні особи мають спеціальну правоздатність, на відміну від громадян, які володіють загальною правоздатністю. Оскільки про дієздатність юридичної особи у ЦК УРСР 1963 р. не згадувалося взагалі, це давало певні підстави для припущень про те, що поняття “дієздатності” охоплюється більш загальною категорією “правоздатність”, отже слід говорити про “праводієздатність юридичної особи”. У роботі наголошується на тому, що більш вірною здається позиція тих науковців, які зазначали, що організації, які визнаються юридичними особами, є не тільки правоздатними, але і дієздатними, хоча їх дієздатність і характеризується низкою специфічних ознак. Зазначається, що визначення поняття юридичної особи та її правосуб'єктності у новому Цивільному кодексі ґрунтується на принципово іншому підході. Враховуючи юридичні реалії та

потреби максимального сприяння активізації цивільного обігу, вітчизняний законодавець відмовився від визначення юридичної особи шляхом переліку її характерних ознак, як це мало місце раніше. Таким чином, наголос зроблено на тому, що статус юридичної особи надається організаціям, які легалізовані у встановленому законом порядку і внаслідок цього наділяються правоздатністю і дієздатністю. Таке концептуальне вирішення зумовило необхідність більш детального аналізу автором таких категорій, як “статус юридичної особи”, “правоздатність юридичної особи”, “дієздатність юридичної особи” та “правосуб’єктність юридичної особи”. При розгляді класифікацій юридичних осіб автором пропонується основним критерієм класифікації обрати тип правосуб’єктності юридичної особи.

У підрозділі 2.2. „Поняття правочиноздатності юридичної особи” розглядається зміст правосуб’єктності юридичної особи, проводиться порівняння його зі змістом дієздатності фізичної особи, а також окремих елементів правосуб’єктності різних видів юридичних осіб. Аналізу піддана правочиноздатність юридичної особи як одна із складових її правосуб’єктності. Правочиноздатність при цьому розуміється як надана нормами законодавства можливість вчиняти правомірні дії, спрямовані на встановлення, зміну, припинення тощо цивільних прав і обов’язків (з бажаними для особи юридичними наслідками). Особливу увагу автор приділив аналізу сутності правочину у концепції сучасного цивільного права України. При цьому автором враховується та обставина, що коли стосовно фізичної особи поняття правочиноздатності трактується широко, охоплюючи не тільки можливість здійснювати правочини, але й вчиняти інші правомірні дії з юридичними наслідками, то стосовно юридичної особи йдеться саме про її здатність до вчинення правочинів. Це зумовило необхідність при аналізі правочиноздатності не лише визначити характерні риси правочину, але й розглянути його відмінності від інших правомірних дій. Під таким кутом зору і проаналізовано визначення поняття правочину та його характерних властивостей, проведено відмежування правочину від інших юридичних фактів.

Розділ третій „Виникнення та припинення правочиноздатності юридичних осіб” присвячено детальному аналізу питань виникнення та припинення правочиноздатності юридичної особи.

У підрозділі 3.1. „Виникнення правочиноздатності юридичних осіб” аналізуються сутність і процес виникнення правочиноздатності юридичної особи. При цьому автор виходить з того, що цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту створення юридичної особи. Аналіз положень

Цивільного кодексу України стосовно цього питання дозволив дисертанту звернути увагу на необхідність низки уточнень формулювання відповідних норм ЦК України. Перше з таких уточнень полягає в тому, що вираз “створення юридичної особи” у цьому випадку слід тлумачити широко, маючи на увазі не тільки її заснування і виникнення на цій основі цивільної правосдатності юридичної особи, але також і її реорганізацію, коли фактично йдеться про перегворення останньої. Це пов’язано з тим, що при реорганізації (крім виділу), утворюється також нова юридична особа, наділена власною цивільною правосуб’єктністю. Тому до частини 4 ст. 91 ЦК України автором пропонується внести зміни, вказавши, що цивільна правосдатність (правосуб’єктність) юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення, а також змінюється з моменту реорганізації і внесення відповідних змін до єдиного державного реєстру. Друге уточнення стосується того, що у Цивільному кодексі України фактично розрізняються “процес створення” юридичної особи і “державна реєстрація” юридичної особи. Створення юридичної особи може відбуватися з різною метою, різними шляхами і на підставі різних нормативних актів. Вже після створення юридичної особи вона має бути зареєстрованою, а відтак набуває правосдатності (правосуб’єктності) у повному обсязі. Проте, правосуб’єктність і правочиноздатність, на думку автора, можуть виникати неодноразово, про що свідчить правило частини 4 ст. 96 ЦК України, яким допускається відповідальність юридичної особи по зобов’язанням, вчиненим її учасниками (засновниками) у процесі створення цієї юридичної особи.

Сказаним і зумовлюється доцільність розрізнення при визначенні моменту виникнення правочиноздатності організації: 1) етапу створення (процесу створення) юридичної особи; 2) державної реєстрації юридичної особи як завершального етапу її виникнення.

Підрозділ 3.2. „Припинення правочиноздатності юридичних осіб” присвячено дослідженню питань сутності та способів припинення юридичних осіб. Зокрема, детальному аналізу піддано припинення юридичних осіб шляхом реорганізації та ліквідації, їх зв’язок з правочиноздатністю, інститут правонаступництва. На підставі проведеного дослідження автор наголошує, що, говорячи про припинення юридичних осіб, як про підставу втрати ними правосуб’єктності, слід мати на увазі, що це правило не має абсолютного характеру внаслідок того, що правосуб’єктність передається як універсальне правонаступництво або відбувається її трансформація при реорганізації (крім приєднання) юридичних осіб. Тому бажано було б це положення закріпити у ЦК

України або у відповідному законі, прийнятому на розвиток положень Цивільного кодексу, що сприяло б правильному формуванню судової практики з цього питання.

Розділ четвертий „Здійснення правочиноздатності юридичної особи” присвячений дослідженню загальних засад здійснення правочиноздатності юридичних осіб, а також питань здійснення її через органи та учасників юридичних осіб, а також за допомогою інституту представництва.

У підрозділі 4.1. „Загальні засади здійснення правочиноздатності юридичної особи” автором аналізуються загальні питання здійснення правочиноздатності юридичної особи, випадки здійснення правочиноздатності через органи, які діють відповідно до установчих документів та закону, а також випадки набуття і здійснення цивільних прав та обов'язків через своїх учасників. Детальному аналізу піддано також категорії „повноваження” та „компетенція” юридичної особи, їх співвідношення. Аналіз чинного законодавства дозволив автору зазначити, що закон передбачає фактично два варіанти участі юридичної особи у цивільному обігу (здійснення нею правочиноздатності): через свої органи і через своїх учасників. Тому виникає питання про те, чому не згадується можливість здійснення правочиноздатності за допомогою інституту представництва і якою є правова природа дій учасників юридичної особи від її імені – чи можна вважати їх органами (або ж певними „квазіорганами” останньої) чи вони є особливим різновидом осіб, які здійснюють правочиноздатність юридичної особи? Проведений аналіз, на думку дисертанта, свідчить про відсутність підстав для визнання органу юридичної особи її законним представником. Натомість робиться висновок, що згідно з положеннями ЦК України орган юридичної особи виступає не як її представник, а як її складова частина, яка безпосередньо виражає волю юридичної особи шляхом вчинення правочинів та інших юридичних дій. Разом з тим, це не означає, що юридична особа не може брати участь у цивільному обігові, вчиняти правочини через своїх представників. Проте, для того, щоб зменшити можливість похибки при тлумаченні цього положення на практиці, автором вважається за доцільне внести до Цивільного кодексу відповідне уточнення шляхом прямої вказівки на те, що дії органу юридичної особи не є представництвом, а вважаються безпосередніми діями самої юридичної особи як суб'єкту цивільного права. правочиноздатності юридичної особи

Підрозділ 4.2. „Здійснення через її органи та учасників” присвячено детальному дослідженню питань поняття, складу та переліку органів юридичної особи, визначенню тих із них, які здійснюють правочиноздатність юридичної особи. Аналізу піддано поняття органу юридичної особи, його співвідношення з

такою категорією, як „орган управління юридичної особи”. При цьому, навіть побіжний огляд головних положень ЦК України, які стосуються органів юридичної особи, дозволив дисертанту стверджувати, що цій категорії, по-перше, не приділяється належної уваги, а, по-друге, в її законодавчій характеристиці перевага (навіть термінологічно) надається управлінській функції.

Відсутність належної уваги до вирішення цього питання, на думку автора, пов’язана з тим, що відсутнє і саме визначення органу юридичної особи, як такого, що зумовлює необхідність пошуку відповіді на питання, який саме орган, і в яких межах може здійснювати правочиноздатність такої особи, і в тому, що залишаються невирішеними багато питань діяльності самого органа (незалежно від того, кого ним вважати) юридичної особи. Тому пропонується внести деякі уточнення до чинного законодавства, зокрема, стосовно вживання терміна „повноваження” замість терміна „компетенція”. Широке вживання терміна та тлумачення поняття „компетенція” загрожує його „розмиванням” і може створити труднощі при застосуванні відповідних положень цивільного законодавства стосовно визначення поняття правосуб’єктності та компетенції юридичної особи і його застосування на практиці. На думку дисертанта, для того, щоб уникнути підміни поняття „повноваження органа юридичної особи” (як його права діяти від імені юридичної особи у цивільних відносинах), поняттям „компетенція юридичної особи” (яке відображає здатність приймати певне коло управлінських рішень у процесі функціонування юридичної особи, а відтак, можливість суб’єктів вчиняти владні дії стосовно один одного), варто враховувати подвійну природу (управлінську та цивілістичну) юридичної особи, яку автор також піддавав аналізу. Пропонується також виокремлення додаткового поняття „орган управління юридичної особи” (категорія публічного права) та розмежування його з поняттям „орган юридичної особи” (категорія приватного права). Окремому детальному аналізу піддано здійснення правочиноздатності юридичної особи через її учасників.

У підрозділі 4.3. „Здійснення правочиноздатності юридичної особи за допомогою інституту представництва” дослідження відбувається з урахуванням особливостей інституту представництва, тих аспектів цього правового феномену, які необхідні для з’ясування особливостей здійснення правочиноздатності юридичної особи через представників. Аналізуються зовнішні та внутрішні правовідносини представництва, при цьому особлива увага приділяється внутрішнім правовідносинам представництва, оскільки саме в

них відображується специфіка взаємин юридичної особи з тим, хто її представляє.

ВИСНОВКИ

У Висновках сформульовані узагальнені результати дисертаційного дослідження, найбільш істотні положення та пропозиції, отримані в результаті дисертаційного дослідження даної теми. До них, зокрема, відноситься наступне.

Розгляд питань, які складали предмет даного дисертаційного дослідження, дозволяє зробити висновок, що правочиноздатність є окремим і найважливішим елементом правосуб'єктності юридичної особи.

Правочиноздатність юридичної особи може бути визначена як її здатність бути стороною правочину, у тому числі, здатність самою здійснювати правочини.

Правочиноздатність юридичної особи здійснюється від її імені на підставі відповідного повноваження або органом юридичної особи, або учасником юридичної особи, або за допомогою інституту представництва.

Але, незалежно від способу виникнення можливості виступати від імені юридичної особи, головним суб'єктивним правом того, хто виступає від її імені, є надане йому організацією повноваження діяти від імені останньої у відносинах з третіми особами.

Це зумовлює значення категорії „повноваження”, яка має тут розглядатися у вузькому (спеціальному) значенні як „повноваження на здійснення правочиноздатності юридичної особи”. При цьому “повноваження” як категорію цивільного права слід відрізнити від категорії „компетенція”, яка, передусім, стосується сфери права адміністративного. Підставами виникнення повноваження у відносинах за участю юридичної особи можна вважати: 1) вказівки установчих документів або закону, якими передбачається право (повноваження) певного органу чи органів юридичної особи діяти в її інтересах (наприклад, визначення в статуті господарського товариства переліку та структури його органів, а також компетенцію та обсяг повноважень кожного з них). Така можливість передбачена частиною 2 ст. 92 ЦК України та низкою спеціальних законів, включаючи ІК України; 2) членство в юридичній особі у випадках, коли можливість представництва ними інтересів юридичної особи передбачена спеціальним законом (частина 2 ст. 92 ЦК України). Наприклад, частина 1 ст. 122 ЦК України передбачаючи, що кожний учасник повного товариства має право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам; 3) волевиявлення юридичної особи та її

представника, відображене, як правило, у договорі між ними, яким найчастіше буває договір доручення або якийсь інший аналогічний договір з договорів цивільного права. Узгоджене волевиявлення сторін в таких договорах має відображати не лише засади та умови взаємин між ними, але й обов'язково містить повноваження для повіреного виступати від імені та в інтересах довірителя (частина 3 ст. 237 ЦК України); 4) акт уповноваженого органу юридичної особи, яким комусь доручається (дозволяється) діяти в якості її представника (призначення на посаду, яка вимагає виконання представницьких функцій). Хоча в таких випадках, як правило, укладається договір (контракт), однак підставою виникнення повноваження є саме акт призначення на посаду, в результаті зайняття якої у того, хто її займає, виникають повноваження діяти в інтересах юридичної особи. Якщо контракт визначає умови і характер трудових або службових відносин, то акт призначення на посаду служить підставою виникнення повноважень – тут повноваження є, ніби, „додатком” до відповідної посади (частина 3 ст. 237 ЦК України).

Оскільки поширеною формою реалізації правочиноздатності юридичної особи є здійснення її через органи останньої та через її учасників, в дисертації звертається увага на необхідність уточнення самого поняття “орган юридичної особи”, застосування в Цивільному кодексі поняття “повноваження органу юридичної особи” поряд, а іноді і замість поняття “компетенція органу юридичної особи”.

Пропонується також у процесі подальшого удосконалення ЦК України враховувати ту обставину, що коли йдеться про дії керівника юридичної особи, як особи, що реалізує її правочиноздатність, говорити про „дії посадовця юридичної особи в межах наданих їй повноважень”. На нашу думку, такі повноваження конкретної посадової особи органу юридичної особи діяти від імені цієї організації можуть бути встановлені також і актом виконавчого органу юридичної особи, однак у цьому випадку буде мати місце вже не реалізація правочиноздатності юридичної особи її органом, а призначення представника в порядку, передбаченому частиною 3 ст. 237 ЦК України.

Для того, щоб уникнути підміни поняття „повноваження органа юридичної особи” (як його права діяти від імені юридичної особи у цивільних відносинах), поняттям „компетенція юридичної особи” (яке відображає здатність приймати певне коло управлінських рішень у процесі функціонування юридичної особи, а відтак, можливість суб'єктів вчиняти владні дії стосовно один одного), пропонується також враховувати подвійну природу (управлінську та цивілістичну) юридичної особи, оскільки характеристика відмінностей між

„органом юридичної особи” та її „адміністрацією” якраз і може служити підставою виокремлення додаткового поняття „орган управління юридичної особи” (категорія публічного права) та розмежування його з поняттям „орган юридичної особи” (категорія приватного права)

Зроблено також висновок, що в ЦК України досить чітко просліджується відлуння концептуального підходу до визначення засад реалізації правочиноздатності товариств, який сформувався ще на підґрунті положень Закону України „Про господарські товариства” 1991 р. Суть його полягає в тому, що правочиноздатність статутних товариств реалізується органом такого товариства, а правочиноздатність „договірного” товариства реалізується учасником цього товариства, який діє у цій сфері на підставі довіреності, виданої за рішенням (домовленістю) інших учасників відповідно до положень засновницького договору.

В результаті дисертаційного дослідження автор також дійшов висновку, що здійснення правочиноздатності юридичної особи через її органи не є представництвом, а має вважатися діями безпосередньо самої юридичної особи. Здійснення правочиноздатності юридичної особи через її учасників слід вважати представництвом із застосуванням внаслідок цього до даних відносин положень глави 17 ЦК України. Крім того, автором обґрунтований висновок, що здійснення правочиноздатності юридичної особи через її представників за своєю сутністю є добровільним представництвом, хоча може існувати також у вигляді „обов’язкового представництва” на підставі акта органу юридичної особи. Важливим моментом є також обґрунтування висновку про те, що поширеною формою здійснення правочиноздатності юридичної особи є використання інституту добровільного представництва, яке можна визначити як діяльність однієї особи (представника) від імені і в інтересах іншої особи, що відбувається в рамках визначеного правового відношення між представником і особою, яку представляють, внаслідок чого юридичні права і обов’язки виникають безпосередньо у того, кого представляють.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Вирішення спорів про визнання угод недійсними за позовами податкових органів // *Право України*. – 2004. – №1. – С. 59-62.

2. Цивільний кодекс України: правові наслідки укладення особою правочину, якого вона не мала права вчиняти // Вісник господарського судочинства. – 2003. – №4. – С. 186-188.

3. Проблемні питання нового законодавства при вирішенні спорів про визнання угод недійсними за позовами податкових органів // Матеріали науково-практичної конференції “Правові аспекти вирішення спорів і перегляд у касаційному порідку судових рішень щодо сплати податків та обов’язкових платежів суб’єктами господарювання” (м. Ірпінь, 22-23 грудня 2003р.). – 2003. – С. 159-163.

4. Правові аспекти реалізації правосуб’єктності юридичної особи // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 2. – С. 219-225.

АНОТАЦІЯ

Фролов В.Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивільістичний аспект). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2004.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню питань правочиноздатності юридичної особи та її здійснення у цивільному законодавстві України.

Вперше на науковому рівні провадиться дослідження такого елементу правосуб’єктності юридичної особи, як правочиноздатність. Основною метою дисертаційного дослідження є з’ясування сутності та значення правочиноздатності юридичних осіб та особливостей її реалізації за допомогою діяльності органів юридичної особи та інституту представництва в сучасних умовах, визначення особливостей укладення та виконання таких правочинів і значення їх як підстав виникнення цивільних відносин у системі цивільного права України, встановлення особливостей і умов здійснення відповідних суб’єктивних прав і обов’язків юридичної особи, а також наслідків неналежно укладених правочинів.

Дослідження правочиноздатності юридичної особи здійснено в історичному розвитку. У дисертації послідовно досліджуються генезис даної категорії, її цивільно-правова характеристика, зроблено порівняльний аналіз з чужими

елементами правосуб'єктності. Проаналізовані особливості здійснення правочиноздатності юридичної особи через її органи, учасників за допомогою інституту представництва. Сформульовані пропозиції з вдосконалення цивільного законодавства України.

Ключові слова: правосуб'єктність, правочиноздатність, правочин, юридична особа, орган юридичної особи.

АННОТАЦИЯ

Фролов В.Д. Сделкоспособность юридического лица и ее осуществление по гражданскому законодательству Украины (цивилистический аспект). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2004.

Диссертация посвящена комплексному исследованию вопросов сделкоспособности юридического лица и ее осуществления в гражданском законодательстве Украины.

Актуальность темы диссертационного исследования обусловлена актуальностью исследования проблем, возникающих при заключении юридическими лицами сделок при происходящей в условиях рыночных отношений трансформации форм участия юридических лиц в гражданском обороте при изменяющихся основаниях и характере реализации их правосубъектности, когда самостоятельность юридических лиц в значительной степени возросла, что, в свою очередь, влечет повышение значения договорных обязательств и других актов волеизъявления субъектов гражданского права.

Структура диссертационного исследования обусловлена целью и задачами исследования и состоит из введения, четырех разделов, которые охватывают девять подразделов, посвященных освещению тех или иных аспектов проблемы реализации сделкоспособности юридических лиц, выводов и списка использованной литературы.

В диссертации осуществлен анализ литературы, посвященной формированию в правовой литературе категории сделкоспособности юридических лиц. Сделан вывод о недостаточном уровне комплексного ее исследования, так как большинство научных работ касается лишь отдельных

аспектов проблемы, являющейся предметом диссертационного исследования, не охватывая указанную научную проблему в целом.

Впервые на монографическом уровне проводится исследование понятия и реализации такого элемента правосубъектности юридического лица, как сделкоспособность, которая понимается как способность юридического лица совершать действия, направленные на установление, изменение и прекращение гражданских прав и обязанностей.

Основной целью диссертационного исследования является определение понятия сделкоспособности юридического лица, выяснение сущности и значения сделкоспособности юридических лиц, особенностей ее реализации при посредстве органов юридического лица, а также использования института представительства в современных условиях, определение особенностей заключения и исполнения таких сделок и значение их как основ возникновения гражданских отношений в системе гражданского права Украины, установление особенностей осуществления соответствующих субъективных прав и обязанностей юридического лица.

Отмечается тенденция расширения сделкоспособности юридических лиц и анализируются особенности ее реализации применительно к отдельным видам этих субъектов гражданского права.

Исследование сделкоспособности юридического лица производится в развитии этой категории. В диссертации последовательно исследуются генезис данной категории, гражданско-правовая характеристика, осуществлен сравнительный анализ с данными элементами правосубъектности.

Проанализированы особенности осуществления сделкоспособности юридического лица через его органы, участников с помощью института представительства. Сформулированы предложения по усовершенствованию гражданского законодательства Украины.

В выводах сформулированы обобщенные результаты диссертационного исследования, наиболее существенные положения и пропозиции, полученные в результате диссертационного исследования данной темы, внесены предложения по усовершенствованию гражданского законодательства.

Ключевые слова: правосубъектность, сделкоспособность, сделка, юридическое лицо, орган юридического лица.

THE SUMMARY

Frolov V.D. The juridical person and its realization on civil law of Ukraine (civil aspect) – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of master of laws on a speciality 12.00.03 – civil law and civil procedure; the family law; international private law. – Odessa National Academy of Law, Odessa, 2004.

The dissertation is devoted to a complex research of the questions of dealing competence of juridical persons and its realization in the civil law of Ukraine.

For the first time at a monographic level the research of the concept and the implementation of such issue of juridical personality as dealing competence is made, which should be understood as the ability of a juridical person to accomplish operations directed on establishing, changing and concluding of the civil rights and obligations. The main purpose of the research is to define the concept of the dealing competence of the juridical person, finding out the nature and the meaning of it and also the peculiarities of its realization through the organs of the juridical person, usage of the institute of representatives in modern conditions. It is also important to define the peculiarities of making and executing such deals and their meaning as a ground for appearing of the civil relations in the system of civil law of Ukraine, establishing the special features of realization of certain subjective rights and obligations of a juridical person.

The tendency of widening of a dealing competence of juridical persons is observed and the peculiarities of its realization in concern to some kinds of such subjects of civil law are analyzed.

The research of the dealing competence of a juridical person is made in the development of this category. The genesis of this category, a civil-law characteristic, is logically researched in the Dissertation; the comparative analysis with such elements of juridical personality is carried out.

The peculiarities of the realization of the dealing competence of the juridical person through its organs, members within the institute of representatives have been analyzed. The propositions on improvement of the civil law of Ukraine have been formulated.

Key words: right capacity, dealing competence, deal (act), juridical person, organ of a juridical person.